

СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ НА ПОРОЗІ ХХІ СТ.

Досліджуються актуальні методологічні проблеми становлення екологічної парадигми сучасної економічної теорії у контексті взаємодії суспільства і природи, особливостей природокористування на порозі третього тисячоліття. Автори враховують глобалізаційні тенденції та простежують взаємозалежності у вирішенні економічних, соціальних і екологічних проблем.

Doc. Ya.V. Kul'chyts'kyi; assist. M.V. Malinova's'ka – USUFWT

Ecological paradigm formation of modern economic theory in the context of society and nature interaction at beginning of XXI century

Actual methodological problems of modern economic theory ecological paradigm formation in the context of the society and nature interaction, peculiarities at the beginning of the third century are being investigated.

The authors take into consideration global tendency and observe the interdependency in the solution of economic, social and ecological problems.

Key words: economic theory, methodology, ecology, ecological paradigm.

Економічна теорія протягом своєї тисячолітньої еволюції пройшла багато етапів становлення і розвитку. При цьому, зрозуміло, видозмінювався предмет її наукового аналізу, методологія, теоретичні парадигми, концепти, що зумовлювало відповідні зміни економічного дискурсу, коригувало стратегію фундаментальних досліджень. Але завжди підґрунтям наукових концепцій, висновків, рекомендацій були реальні економічні процеси, суспільна практика, яка, за висловом Аристотеля, виступає єдиним і визначальним критерієм істинності теорії. Минуле ХХ ст. знаменувало собою новий розквіт економічної науки, її активний діалог з багатьма іншими науками: від соціальних до природничих. Практичними причинами таких тенденцій у методології теоретичної економіки стали насамперед гострі проблеми людини і довкілля, екології. Як наслідок, в українській і зарубіжній економічній теорії утверджується екологічна парадигма, що передбачає розгляд, дослідження усіх економічних і соціальних процесів крізь призму збереження довкілля, умов існування і розвитку людської особистості.

Необхідно наголосити, що механізми вирішення економічних проблем, які є найбільш розповсюдженими і популярними нині, істотно суперечать можливостям і ресурсам довкілля. Екстенсивне використання природних ресурсів ще й досі розглядається на практиці як єдино можливий спосіб підвищення конкурентоспроможності. Економічна, господарська діяльність завдяки своїм масштабам, розвитку кооперації, поширенню торговельних зв'язків перетворилася у планетарне явище, яке, на жаль, може порушити сталість глобальної системи життязабезпечення, призвести до небезпечних для долі людства змін у біосфері. Розуміння критичності ситуації здебільшо-

го висі у декларативних закликах і непослідовних та суперечливих спробах локального обмеження антропогенного впливу на природу.

Показово, що потенційний напрямок подолання екологічної кризи демонструє сама біосфера, на що одним з перших звернув увагу видатний український учений В. Вернадський. Ще на початку ХХ ст. він зауважив, що найбільш еволюційно розвинуті системи у своєму функціонуванні стихійно реалізують принцип ощадливості, суть якого полягає у тому, що будь-яка речовина, яка потрапила до системи, багаторазово використовується у складній послідовності процесів, реутилізується і у кінцевому підсумку майже ніколи не виключається із замкнутого циклу [2].

На нашу думку, реалізація саме такого підходу є перспективною в економічній діяльності. Принципове ускладнення у впровадженні принципу ощадливості полягає у тому, що постійний техніко-технологічний прогрес, без якого неможлива екологізація виробництва, вимагає істотних витрат коштів і, що не менш важливо, – докорінної зміни мислення. З точки зору пересічного виробника, переваги екологізації виробництва не є очевидними, оскільки конкретний виробник, з одного боку, зацікавлений у максимально швидкому обігові капіталовкладень, а з іншого, – як правило, не отримує прямих прибутків від покращення, збереження природного середовища. Глобальні переваги екологізації промислового виробництва виявляються тільки у віддаленій перспективі, у той час як спокуса отримання прибутку за рахунок хижацького визиску природи є реальною сьогодні. На наш погляд, суперечність між матеріальними інтересами виробника і потребами суспільства у природозбереженні у принципі не може бути вирішена шляхом виховних, декларативних заходів. Очевидно, вихід з цієї ситуації полягає у розробці системи законів, які б зробили економічно невідповідним безвідповідальне використання природних ресурсів. Водночас правова система буде ефективною тільки у тому випадку, якщо її основні настанови відображатимуть вимоги суспільної моралі, ціннісні орієнтації більшої частини загалу. Це актуалізує проблему впровадження до масової свідомості екоцентристської системи цінностей, уявлень про самоцінність природного світу. З цього приводу відома дослідниця еколого-економічних проблем Л. Гринів пропонує створити координаційно-інформаційний центр України з питань екологічно збалансованого природокористування, одним із завдань якого було б підвищення рівня екологічної культури і освіти всіх верств населення [5].

Незбалансованість вихідних умов в окремих країнах призводить до парадоксального наслідку, коли посилення природоохоронних заходів у одній державі неминує зумовлює погіршення екологічної ситуації в іншій. Враховуючи цю обставину, можна зробити кілька теоретичних висновків з приводу формування і здійснення цілеспрямованої природоохоронної політики:

- впровадження глобальної системи заходів щодо охорони природних ресурсів зумовлює необхідність істотних матеріальних витрат як на рівні конкретного суб'єкта економічної системи, так і на рівні суспільства в цілому;

- локальне впровадження таких заходів в окремих державах або регіонах майже автоматично призводить до перенесення шкідливих виробництв до інших країн або регіонів;
- спроби запобігти екологічній кризі одним з неминучих наслідків мають активізацію зусиль щодо розробки і впровадження принципово нових природозберігаючих технологій, а отже, об'єктивно сприяють технологічному розвитку суспільства.

Подолання екологічної кризи можливе, насамперед, на економічних засадах, які заперечують будь-які форми прямого тиску і примусу. У цьому контексті перспективним видається заохочення широкого впровадження прогресивних природоохоронних технологій, система матеріальних компенсацій збитків при відмові від застосування витратних і руйнівних технологій. Досягнення такого рівня міжнародної еколого-економічної інтеграції потребує істотних позитивних змін у світових політичних відносинах, вироблення адекватних політичних рішень та формування відповідного механізму контролю за їх виконанням. Осмислення досвіду світової спільноти свідчить, що з теоретичної точки зору така кооперація цілком можлива, але практична реалізація подібних пропозицій часто пов'язана з подоланням певних важкопередбачуваних проблем. Водночас екологічна проблема змушує людство по-новому усвідомити свою єдність, що виступає необхідною умовою реалізації потенційної можливості подолання екологічної кризи з найменшими втратами.

У цьому контексті цікавими є роздуми американського дослідника Ф. Шумахера, який зазначає, що на зміну традиційній економіці має прийти нова, побудована на ненасильницьких принципах. За його переконанням, така економіка повинна "співпрацювати" з природою. Ще задовго до реального оформлення екологічного руху вчений висловив неприйняття так званого технологічного оптимізму, вбачаючи у ньому надмірну віру у безмежні людські можливості і принципове нерозуміння вичерпності природних ресурсів. При цьому він наголошує, що будь-яка економічна теорія побудована на певній системі цінностей і певному розумінні людської природи, відповідно сучасна економічна наука має своїм підґрунтям "споживацьку" систему цінностей, а рівень життя визначається, у першу чергу, кількісними вимірами щорічного споживання матеріальних благ [9, ст. 137]. У системі цінностей сучасного виробника переважають уявлення про самоцінність некерованого зростання, а тому економічна експансія є основною метою будь-якого суспільства. Як пише Ф. Шумахер, для сучасного економіста "ідея про те, що явище зростання може мати патологічний, нездоровий або руйнівний характер... є... такою, що не підлягає критиці" [9, ст. 78].

За спостереженням В. Вернадського, всі природні системи, як правило, функціонують на принципах саморегуляції і самоочищення [2]. Реалізація таких принципів у економічній системі, впровадження їх у технології надзвичайно ускладнені, оскільки для сучасного економічного і технологічного мислення притаманне неприйняття самообмеження. Це породжує конфлікт між економічною діяльністю і природою, бо виробництво неможливе без використання природних ресурсів. Тому у системі природи супертехнологія сучасного світу часто існує як чужорідне тіло.

Ми поділяємо думку О. Веклич, яка вважає, що для того, аби економіка отримала чітку екологічну основу, необхідно рішуче переглянути традиційні уявлення про взаємозв'язок між економікою та екологією, враховувати у практичній діяльності наявність еколого-економічних суперечностей [1]. Адже традиційно показники добробуту суспільства характеризуються сумою всіх видів діяльності, які пов'язані з грошовими одиницями, у той час як негрошові аспекти функціонування економічної системи здебільшого ігноруються. Це зумовлює нагальність створення нової екологічної концепції, у якій положення і параметри економічної теорії були б узгоджені з відповідними положеннями теорії взаємопов'язаних екосистем. Проте сьогодні більшість технологій, які застосовуються в економічній діяльності є антиекологічними, а часто й просто шкідливими для здоров'я людей. Безперечно, їм на зміну повинні прийти нові види технологій, які включатимуть екологічні принципи і відповідатимуть новій, екоцентристській системі цінностей. Для прикладу можна назвати так звані "ощадливі" технології, втручання і вплив яких на довкілля значною мірою послаблені застосуванням ресурсів, що поновлюються і постійним рециркулюванням матеріалів. Насамперед, – це використання сонячної енергії у різних формах – виробництво електричного струму за допомогою повітряних електрогенераторів, використання біогазу, фотоелементів і т.д. На тлі зростаючого погіршення стану навколишнього середовища як у розвинутих країнах, так і у країнах з перехідною економікою можна спостерігати деякий прогрес, який пов'язаний з успіхами у енергозбереганні, і, відповідно, із зменшенням забруднення довкілля, що зумовлене енергетичним обладнанням. До речі, маємо підстави замислитись, чи є ресурсозберігаючі технології принциповим вирішенням проблем, чи їхнє значення обмежується тільки зменшенням антропогенного впливу на природу?

Розглядаючи проблему взаємодії економіки і екології, вважаємо за необхідне відзначити існування щонайменше двох підходів до розуміння взаємовідносин суспільства і природи – холистичного та екологічного. Холістичний підхід полягає у тому, що об'єкт наукового дослідження сприймається як інтегроване ціле і не зводиться до простого переліку своїх складових. Натомість екологічний підхід має справу з певними видами екоцентристської системи цінностей, яка передбачає самоцінність природних утворень поза залежністю від прагматичних уявлень про їхню "корисність" або "шкідливість" для людини. Тому за такого підходу основний наголос робиться на живому світі, частиною якого є людство. Якщо при холистичному підході вихід за межі системи не є необхідним, то для екологічного підходу особливо важливим є розуміння, яким чином конкретна система взаємодіє з системами більш високого порядку. Отже, екологічний підхід до економіки полягає у розумінні того, яким чином економічна діяльність впливає на циклічні процеси природи і як вона залучена до системи цінностей конкретної культури.

Свого часу в економічній теорії набула поширення думка про те, що техніко-економічний прогрес необхідно сприймати як умову подальших позитивних змін у житті суспільства. Сучасна ситуація у взаєминах між людиною і природою дає підстави для сумнівів щодо відповідності подібного оптимістичного бачення реаліям сьогодення. Варто зазначити, що й інші дослі-

дники, зокрема, В. Вернадський [3] та А. Ферсман [8] також сприймали технічний, технологічний та економічний прогрес виключно позитивно, як підставу для безпроблемного майбутнього людства. Усвідомлення небезпеки безмежного використання технологічних можливостей з метою отримання прибутку прийшло значно пізніше, коли стали очевидними руйнівні наслідки безвідповідального використання природи. Нині нагальним є визнання пріоритету екологічних та соціальних цілей, перехід до якісного зростання за допомогою контролю над впровадженням нових технологій. Одним з основних принципів розвитку індустріального суспільства повинно стати екотехнічне ставлення до природи, яке означає максимальне пристосування технологій до закономірного ходу природних процесів.

На нашу думку, технічні та економічні новації потрібно розглядати як базу для досягнення екологічних і соціальних цілей, але разом з тим максимум уваги необхідно приділяти нейтралізації можливих негативних наслідків. Використання нових технологій в екологічно модернізованих виробничих процесах, екологічне оновлення в цілому має супроводжуватись соціальними змінами, поліпшення якості життя та умов праці, забезпеченням повної зайнятості населення завдяки створенню нових робочих місць і скороченню тривалості робочого часу. Це означає, що вирішення екологічних проблем є принципово неможливим без істотних змін у суспільстві.

Як слушно зазначає відомий дослідник еколого-економічних проблем І. Грабинський, складність ситуації полягає у тому, що кожна з підсистем еколого-економічної системи має свої цілі, завдання та інтереси. Наприклад, соціальна підсистема ставить собі за мету досягнення високого життєвого рівня та забезпечення суспільного добробуту. Екологічна підсистема прагне зберегти недоторканими свої компоненти, економічна – одержати внаслідок функціонування максимально можливий дохід. Проблема полягає у тому, що жодна з підсистем не може досягти мети, не зачіпаючи інтересів двох інших. Зокрема, забезпечити суспільний добробут не можна без створення певних, необхідних суспільству життєвих благ, матеріал для яких потрібно вилучити з екологічної підсистеми, а соціальної справедливості можна досягти тільки шляхом втручання до перерозподілу створеного в економічній підсистемі продукту. Припинення втручання в екологічну систему означало б припинення існування як соціальної, так і економічної підсистем. Інтереси економічної підсистеми також зачіпають інтереси двох інших. У такій ситуації найскладнішим є узгодження цих цілей, досягнення певної рівноваги інтересів, що виступає необхідною умовою максимальної ефективності національної економіки [4].

Різні за формами прояву еколого-економічні проблеми часто мають глобальний характер. Сюди належать кліматичні зміни, забруднення морів та океанів, руйнація земельного фонду планети, ресурсозбереження і нові шляхи освоєння енергетичних ресурсів та ін. Все це має як екологічний, так і економічний аспект. Розв'язання цих проблем можливе тільки при об'єднанні зусиль усього світового співтовариства. При цьому необхідно відмовитися від колишніх уявлень про національні пріоритети, а також зайвих амбіцій. Як

слушно підкреслює С. Соколенко, на рубежі III тисячоліття виникла необхідність нового бачення світовим співтовариством глобальної екологічної ситуації. Іншими словами, настала епоха " нової відповідальності " всіх держав за безпеку земної цивілізації [7]. У цьому контексті засновник нового наукового напрямку – " економічна екологія " Ю. Туниця запропонував світовій спільноті проект Екологічної Конституції Землі і ця ініціатива взята під опіку Римського Папи [6].

Сьогодні необхідним стає переосмислення багатьох положень економічної теорії, перегляд ролі і місця природи в економічному процесі та аналізі. Природу потрібно визнати головним джерелом суспільного багатства та найважливішим чинником виробництва і забезпечення ресурсо- і енергозбереження. Для досягнення цієї мети можна, зокрема, запропонувати забезпечення зростання питомої ваги вартості природної складової виробництва, що створить основу для підвищення рентабельності екологічно чистих виробничих процесів. Таким чином, головне завдання екологічної політики на порозі XXI ст. полягає у здійсненні структурних зрушень в економічній системі, її зміна згідно з новим типом раціональності, яка б забезпечила розвиток екологічно доцільних форм виробництва і споживання. Таке концептуальне бачення природоохоронної діяльності, що ґрунтується на екологічних критеріях економічного розвитку, видається перспективним як на рівні методології економічної теорії, так і національної економічної системи, глобальної економіки, оскільки максимально враховує взаємозумовленість екологічних та економічних процесів у XXI ст.

Література

1. Веклич О. А. Эколого-экономические противоречия. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 4.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. – М.: Наука, 1989. – С. 20.
3. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – С. 72.
4. Грабинський І. М. Формування екологічної парадигми сучасної економічної науки//Формування нової парадигми економічної освіти в Україні (до 150-річчя від дня народження С. Подолинського). Матеріали міжнар. наук. – метод. конф. – Львів, 19-20 жовтня 2000. – Львів: Львівський НУ ім. Ів. Франка, 2000. – С. 12.
5. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. – Львів: Львівський НУ ім. Ів. Франка, 2001. – С. 205.
6. Козловський Б. Планету, як квартиру, не поміняєш – треба що зберегти// Високий Замок. – 2000. – 23 вересня. – С. 11.
7. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. – К.: Логос, 1999. – С. 443-444.
8. Ферсман А. Е. Занимательная геохимия. Химия Земли. – М.: изд-во АН СССР, 1959. – С. 125.
9. Шумахер Ф. Человек в природном мире. – Спб.: ОРИС, 1991.

УДК 621.798.

Доц. О.В. Майор, канд. екон. наук – УкрДЛТУ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Розглядаються проблеми формування екологічної політики в кризовий період